

որ ի Մոսքուա, անդամ Փերրպուրկի բանտից ժողովոյն, եւ բազում այլ ուսումնական ընկերութեանց :

« Յովհաննէս աղայն այր բարեգործ եղեւ, այս բառիս ընդարձակագոյն առմամբը : Իւր ճոխութեան մեծագոյն մասը եւ բոլոր իւր կեանքը նուիրեց ի բարիս գործել կամ հասարակաց օգտել, եւ իւրոյ ազգին բարոյական եւ մտաւոր յառաջադիմութեանը ձեռնառու հանդիսանալ : Այս ազնուական ցեղին ըրած հիմնարկութիւնները, որոց մէջ Փերրպուրկի եւ Մոսքուայի հայափառ եկեղեցիները՝ իրեն առատ խնամոցը նիւր էին եղած, որ մինչեւ ի շոալյուրիւն կերբար : Փերմիկուսակալութեան մէջի գեղեցկաշէն Հայոց եկեղեցւոյն ինքն է հիմնադիր :

« Իւր կալուածոցը մէջ եղած հպատակացը հետ՝ մարդասիրութեամբ եւ բարութեամբ լի, ետքի դժուարին տարիներուն մէջ կուգէր որ անոնց պահպանութեանն ու պիտոյիցը համար պէտք եղած ծախքերը՝ իւր եկամտիցը վրայէն առնուի, յառաջ քան իւր առանձնական ծախքերն ընելու : Ասով, Աղեքսանդր Բ Կայսեր գեղացւոց ազատութեան համար ըրած հրամանը՝ ինքը մեծաւ փութով ընդունեցաւ :

« Մահկանացու մարմինը դրուեցաւ իւր տանը շիրմին մէջ ի մատրան անդ Հայոց որ ի գերեզմանատան Սմոլենսքայ, ոչինչ հեռի ի Փերըրպուրկէ : »

orientales de Moscou, membre du comité des prisons de Saint-Petersbourg et de plusieurs Sociétés savantes.

« M. Jean de Lazareff fut un homme de bien dans la plus large acception du mot. La plus grande partie de sa fortune et tout son temps furent consacrés à des œuvres de bienfaisance ou d'utilité publique, et à tout ce qui pouvait contribuer au progrès moral et intellectuel de la nation à laquelle il appartenait. Les fondations dues à la munificence de cette noble famille, et, entré autres, les églises arméniennes de Saint-Petersbourg et de Moscou, furent de sa part l'objet d'une sollicitude qui allait jusqu'à la prodigalité. C'est à lui qu'est due l'érection de la belle église arménienne que possède aujourd'hui le gouvernement de Périn.

« Plein d'humanité et de bonté pour les serfs de ses domaines, il voulait, dans les années difficiles, que les dépenses nécessaires à leur entretien ou à leurs besoins fussent prises sur ses revenus avant ses dépenses personnelles. Aussi la nouvelle mesure ordonnée par l'Empereur Alexandre II pour l'affranchissement des paysans avait-elle été accueillie par lui avec le plus vif empressement.

« Sa dépouille mortelle a été déposée dans la sépulture de famille, à la chapelle arménienne qui s'élève au cimetière de Smolensk, non loin de Saint-Petersbourg. »

Կ Ե Ն Յ Ա Ղ Օ Գ Ո Ւ Տ Բ Ա Ն Ք

Օ Գ

(Նարայարութիւն եւ վերջ. Տես էջ 42.)

Մրնոյորտը անդադար շարժման մէջ է. ջերմութենէ՝ հովերէ եւ ելեկտրական երեւոյթներէն յառաջ եկած հոսանքը անդադար անոր այլ եւ այլ խաւերը տակնուվրայ կը նեն, իրարու կխառնեն, որով եւ անոր ընդ հանուր զանգուածը պէտք է այլայլի, որպէս զի այլ եւ այլ ժամանակաց իրարմէ ունեցած տարբերութիւնն անոր վերլուծութեամբն իմացուի :

Բայց այս զանգուածը սոսկալի մեծ է : Երէ կարող ինեաք ամբողջ մրնոյորտը գունտի մէջ դնել եւ կշիռփ

մը նմարեն (*phrasque pèse*) կախել գոյն, միւս նմարը հաւասարակշռելու համար պէտք էր 581,000 խորանարդ մէքր պղինձ դնել :

Արդ երէ Էնրադրէմը ըստ ոմանց քէ իւրաքանչիւր մարդ օրը 1 հազարակրամ բրուածին կծծէ, քէ երկրիս վրայ հազար միլիոն մարդ կայ, եւ քէ կենդանեաց շնչառութեամբն ու գործարանաւոր նիւրոց ապակաւութեամբն այս մարդկանց ծծած բանակութիւնը չորերպատիկ կըլլայ. դարձեալ հարիւր տարուան մէջ բոլոր մարդկային ազգին ծծած բրուածինը վրան՝ եւ երբ անգամ եւս նոյնչափ բրուածին աւելցնելով՝ հազիւ կկշռէ 15 կամ 16 խորանարդ մէքր պղինձ. ուր օղին մէջ 154,000 խորանարդ մէքրէն աւելի կայ :

Երե ըսելու. ըլլամք քե բնութեան օղին մեջ դրած քրտածնին ուրը հագարեքորդ մասը հարիւր տարուան մեջ կրնան ապականել երկրիս երեսը սպիտուած անբիւ. անհամար կենդանիք, դարձեալ ճշմարտութենէ շատ հեռի կըլլամք :

Չնորոգուած օդոյն ապականելուն գլխաւոր պատճառն է մարդկան ու կենդանեաց շնչառութիւնը : Մենզիւս բժշկին ըրած փորձերուն համեմատ՝ մարդս մէկ ժամուան մեջ 177 լիտր օդ կծծէ, որուն քրտածինը բոլորովին ածխային քրտ. կդառնայ :

Համարելով քե օդը կապականի երբոր իւր քրտածնին երբորդ մասը կորսնցունէ, կտեսնեմք որ մէկ մարդուն ժամուան մը մեջ ծծած օդն է 557 լիտր, կամ 15 խորանարդ մէքր 24 ժամուան մեջ : Թեպէտեւ Պ. Տիւմա հռչակաւոր բնալոյծն այս քիւր ջափազանց գտնելով՝ մարդու 24 ժամուան մեջ ապականած օդոյն քանակը 8 խորանարդ մէքր միայն կդնէ :

Այս ըսածներէս կիմացուի որ օդի մը ապականած կըսեմք երբոր մեջը ածխային քրտ. ըլլայ. ուրեմն կնետեի քե սր ածխային քրտ. կայ՝ հոն բնակիլը մարդուս կենաց վնասակար է, որպէս յայտնի կտեսնուի նաեւ Պ. Պլան բնալուծին շինծու մրնոյորտներու մեջ ըրած հետազայ փորձերէն :

Որոշեալ մեծութեամբ գոց սենեկի մը մեջ ածուխ վառեց՝ ուսկից շատ մը ածխային քրտ. կելլէ, եւ խոշոր շուն մը մեջը դրաւ, որ շուտ մը սկսաւ անհանգստութեան նշաններ տալ. ածուխը վառելուն վրայ հազիւ տասը վայրկեան անցեր էր՝ կենդանին ողեսպառ. ընկաւ, եւ քսանընինգ վայրկեանէն մեռաւ :

Նոյն սենեկին մեջ ճրագ մը կար՝ որ դեռ պայծառ կվառեր, եւ շանը մահուրէն 10 վայրկեան ետքը այն էս մարեցաւ :

Այն ատեն օդը ժողվեցին եւ վերլուծելով տեսան որ 4,61 ածխային քրտ., 0,54 ածխածանգ (oxyde de carbone) եւ 0,04 ածխացեալ ջրածին կայ մեջը :

Գոց տեղ մը այլ եւ այլ կենդանիք դրին, եւ հոն շատ մը գուռ ածխային քրտ. տարածեցին, որպէս զի տեսնեն քե անշնչութեան գլխաւոր պատճառն ինքն է քե ջէ. եւ տեսան որ շուն մը առանց մեկէն մեռնելու՝ բաւական ժամանակ էս կդիմանայ, եւ ընդհակառակն գործելի վառուած սենեկին մեջ մեկէն ընկեր մեռեր էր՝ ուր շատ աւելի քիչ ածխային քրտ. կար :

Ուրեմն անոր պատճառն է ածխածանգը : Թեքր 100 մասն օդին մեջ 4 կամ 5 մասն այս ծանցէն գտնուի՝ մեկէն ճնճողուկ մը կմեռնի. իսկ այն մրնոյորտին մեջ որ 100 մաս օդին մէկ մասը իրմէն է, ճնճողուկ մը երկու վայրկեան հազիւ կրնայ ապրիլ :

Այս ըսածներէս կրնամք հետազայ հետեւանքն

հանել : Այն մրնոյորտին մեջ որ 100ին 5 կամ 6 մաս գուռ ածխային քրտ. ունի՝ շնչառութեամբ կամ այրմամբ գոյացած՝ ճրագի բոցը կմարի, եւ քեպէտ կենդանիք կամ մարդս ջմեռնի, սակայն շնչառութիւնը դժուարին կըլլայ, եւ տար արիւն ունեցող կենդանիք մեծ անհանգստութիւն կզգան :

Լեռանց անօր. սցած կամ բարակցած օդը մարդկանց տարիքին ու առողջութեանը համեմատ կազդէ, եւ քեպէտ ամենուն արեան շրջանն ու շնչառութիւնը կշուտնայ՝ բայց անհասար համեմատութեամբ :

Սպիտակ լեռան վրայ՝ ծովու երեսէն 5,910 մէքր բարձր, գաղղիացի Սոսիւր բնագիտին էւ իւր ընկերաց շունջը բռնուեցաւ, եւ քանի մը վայրկեան անշարժ մնացին :

Ո՛րջափ բարձր էլլէ մեկը, այնչափ աւելի հարկաւոր է որ ստեպ ստեպ անշարժ կենայ. վասն զի անշարժ կեցած ժամանակ ամենեւին մարդ շնչառութեան նեղութիւն չկրէր. տափարակ դաշտի վրայ խօսելուն պէս բնաւ ջյոգնիք՝ ճրջափ էւ աւելի բարձր ձայնով խօսելու ըլլայ. կրնայ իսկ ծուխ քաշել առանց նեղութեան. բայց քանի մը վայրկեանէն աւելի չկրնար ոչ վազել եւ ոչ քաշել, մանաւանդ վեր էլլելու ժամանակ :

Երբեմն նաեւ մարսողական գործարանաց այլայլութիւն կզգան մարդիկ աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ ըստ կազմութեան իւրեանց, եւ ծովէն զարնուելուն պէս ախորժակին գոցուելէն մինչեւ փսխում կրնան ունենալ :

Այս բնախօսական երեւութից ոչ սակաւ պատճառ կուտան նաեւ այն բազմատեսակ աշխատանքն ու քննատութիւնը որ այսպիսի ճամբորդութեանց մեջ անհրաժեշտ են : Այս էս յայտնի է որ քիչ մը կենալով մարդուս բնութիւնը կվարժի ու առջինին պէս անօրացեալ օդէն նեղութիւն չզգար : Բարձր Փերուին մեջ քաղաքներ ու գեղեր կան որ ծովուն երեսէն 5,900 եւ 4,550 մէքր բարձր են, եւ մեջի բնակիչը բարձրաբնակ ըլլալուն համար ոչ երբեք նեղութիւն կկրեն :

Այս երեւոյթները կրնամք սր էւ իցէ ժամանակ կենդանեաց վրայ տեսնել երբոր գտնուր օդահան մերենային ընդունարանին տակ դնեմք : Անօրացած օդին մեջ շնչառութեան երագութիւնը դիւրաւ կմեկնուի՝ շունջ առած ժամանակնիս բորբերուն մեջ նուազ չափով քրտածին մտնային. այնպէս որ երե օդը աւելի անօրանայ՝ անշնչութեամբ մահ կպատճառէ :

Պատկերին մեջն (եջ 45) եղածին պէս աղանձի մը ապակիէ ընդունարանին տակ դնեմք. կտեսնեմք որ ուրախ գուարք կրողըտի : Փոխեմք ընդունարանին տեղը, օդահանին վրայ դնեմք. դարձեալ կրողըտի. բայց ընդունարանին մեջի օդը քիչ մը որ պարպեմք՝ որով

կանօսարացնեմք զայն, կտեսնեմք որ աղանույն զուարթութիւնը կերբայ, կրմբի, եւ եթէ քիչ մըն ալ օղը պարպեմք, բոլորովին խեղճը կիյնայ կանշնջանայ : Ուրեմն այս փորձէն յայտնի երեւի որ անօսարացեալ օղոյն մեջ կենդանեաց պէս մարդս ալ նեղութիւն կրաշէ. եւ երկրորդ, առանց օղի ոչ մարդ, ոչ կենդանի չեն կրնար ապրիլ :

Իրաւ է որ բռնունք այնչափ կբարձրանան ուր օղը շատ աւելի նօսք է քան թէ երկրիս վրայ եւ բնաւ նեղութիւն չեն կրեր, բայց կազմութեանն այնպէս եղած է որ անդադար կարող են օղին հետ իրենց ներքին հեղանիւքը հաւասարակշռել : Օղը միայն իրենց բոքը ջմտնէր. գանձական խոռոչնին (cavité abdominale) ու. հետեւ ոսկորնին լեցուն են օղով. եւ մրնուորտին մեջ իրենց բարձրանալուն կամ ցածնալուն համեմատ՝ կրնան շնչառութեամբ լեցընել կամ պակսեցընել օղային խորշերը :

Անօսարացեալ օղը շնչառութեան եւ արեան շրջանին գործարանաց գործողութիւնը երազելով՝ գտնոք աւելի ենթակայ կընէ բոքբորման, որով տկար կուրծք ունեցող անձինք մեծ վտանգի մեջ կիյնան. թպէտեւ երբեմն կասկածաւոր կուրծք ունեցող հիւանդներն եւս լեռներու մեջ անվնաս բնակած են :

Շատ տաք մրնուորտին մեջ մարդուս բոլոր գործարանները ուժէ կիյնան, մտաւոր ու բարոյական կարողութիւնքը կտկարանան : Նրովպիոյ հրատոջոր երկնքին տակ մարդուս մարմնոյն պէս միտրն եւս շլատած է, որ ընդհակառակն այնչափ տաք չեղած կլիմաներուն մեջ — որպիսի են Նարպիոյ հարաւային կողմի երկիրները — նորէն իւր եռանդն ու կորովը նեղ կբերէ :

Շատ ցուրտ կլիմաներն եւս շատ տաք կլիմաներուն պէս մարդուս մտքին վնասակար են :

Տաք ու ճախճախոտ երկիրներ՝ ուր մեռած բուսական նիւթեր տաքին ու խոնաւութեան ճգումն են, մանաւանդ մեծամեծ գետերու բերանը, բազմաթիւ հեղեղատներ ընդունող ծոցերուն ցամաքը, վերջապէս ուր որ անուշ ջրեր կուգան աղի ջրերու հետ կխառնուին՝ երկրին օղը ոչ երբեք առողջարար կըլլայ :

Արեւադարձից տակը այսպիսի երկիրներ շատ կան, եւ դիտուած է որ անձրեւներէն ետքը երբոր գետինը կսկսի չորնալ, այն ժամանակ վատառողջութիւնը կսկսի : Քոյոմպիոյ Սանթա-Ֆէ տէ Պոկորա ըսուած մայրաքաղաքին արեւելակողմը Սուրբ Մարտինոսի ընդարձակ դաշտեր կան, ուր ամեն տարի անձրեւային եղանակէն ետքը մեկէն ջերմերը կսկսին. եւ այն ժամանակ բաւական է թէ լեռնաբնակներէն մեկը դաշտը իջնայ՝ մեկէն կհիւանդանայ :

Օղոյն ունեցած էլէկտրականութիւնն ու մեջէն անցած լուսոյ ճառագայրները՝ կենդանի հակաց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունին : Թէ մարդիկ եւ թէ բոյսք արեւուն ճառագայրներէն զրկուելուն պէս կճոգին ու բոռմին : Քաջաբոյս տունկ մը առ, տեղ մը դիր ուր արեւուն ճառագայրները չգարնեն, կըտեսնես որ ինչպէս քանի մը օրուան մեջ առջի պայծառ կենդանութիւնը կերբայ ու կչորնայ :

Վերջացընեմք հատուածնիս ըսելով որ օղը բնութեան երեւոյթներէն շատին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի. ինքը կուտայ մեզի քրքմահանդերձ՝ վարդամտն ու կապուտակագեղ արշալոյսը, քաղցրասիւք ու կարմրավառ վերջալոյսը, երվներանգ ծխածանն ու երեկոյեան քաղցրաբոյր գեփիւռները :

ՈՐԲԱՆ ԻՄ ԵՒ ՏԱՊԱՆ.

Որբան իմ... հն ոչ եւս է ինձ. այլ իւրն ուշ
Դրախտածառայ գերդ գարնան սիւրն է անուշ.
Ի դոյն՝ յորժամ կենաց զինեւ հոծի մութ՝
Առ գալ իւրոյս յայգն իմ սըրտիս առնեմ մուտ :

Տապան... չուրմի դեռ եւս, այլ ինձ տացի ուայն.
Չիր ճոխութիւն քան զայն անշուշտ եւ անջան.
Ըզմին՝ ունիմք երբ մեր դեռ ոչ ինչ այլ կայ,
Յայնժամ եւ գմիւսն երբ ունել ոչ ինչ մընայ :

Մին որպէս միւս հանգըստոցի տըւան կայր.
Անդ հանդերձիմք յոր անգիտակն էմք՝ կեանք... վնայր.
Եւ աստ ըզխոնջ արկանեմք քայլս ի յանդարր՝
Ի ստուերն առնուլ շունչ՝ ի միւս ռան ուղեւոր :

Որբան՝ ի վարդ երկինս ունի գեղաշուրջ,
Եւ յոսկեփայլ զըրզի երազս եւ անուրջ.
Թեւ ուղեկից զուարթնոյն ի նա հովանի.
Եւ մայրենին յերգ բուն անոյշ հեղանի :

Տապան՝ գերկինս եւ ինքն ունի զամաշանյն.
Պըսակ ծաղկանց շուք հեշտաբոյր եւ ըզմոյն.
Նրգ՝ ըզբզգիւն որդան կամ ճիւղ ճընճըղկին,
Հըսկող ըզվեմ մի, գերկնասույց կամ նոճին :

Են երկոցուն եւս արտասուք, ժըպտից գեղ.
Երբեմն քաղցր, երբեմն աղի, ցոլ կամ տեղ.
Առ երկորումք եւս են աղօթք, ուխտ եւ յոյս,
Եւ երկորին ճըգեն յերկինս մեր գաջիւնս :